

industria

NIEUWSBULLETIN

Industria is een uitgave van
Stichting Federatie Industrieel
Erfgoed Nederland,
juni 2002, nummer 2
www.industrieelerfgoed.nl

Monument van de maand

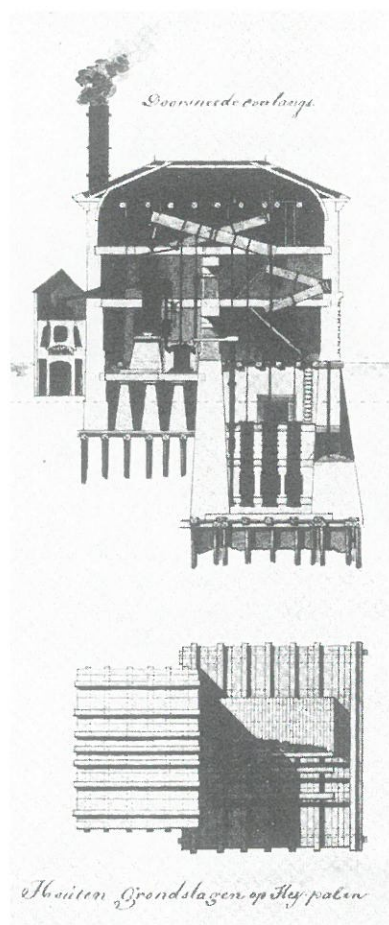
Het Droogdok van Hellevoetsluis

Inhoud

- 1 Monument van de maand
- 2 FIEN Nieuws
- 3 Nieuws uit de aangesloten organisaties (SIED)
- 3 Agenda
- 5 Berichten
- 7 Vraag en aanbod
- 7 Literatuursignalering

Droogdok met herbouw pompgebouw (2001)

De voormalige marinehaven van Hellevoetsluis was vanaf de zeventiende eeuw tot de sluiting in 1933 de thuishaven van de Nederlandse oorlogsvloot. In 1636 werd binnen de vesting een werf met een dok aangelegd. In 1800 werd begonnen met de bouw van een ambitieus project: de aanleg van een modern droogdok voor marineschepen in het noordwestelijke bastion, naar plannen van de bekende waterstaatkundige ingenieur Jan Blanken Jansz.

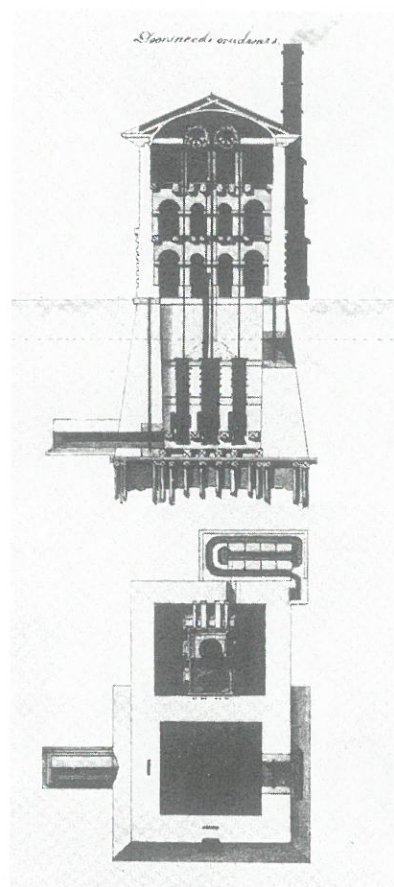
Het droogdok van Hellevoetsluis werd gebouwd naar het voorbeeld van het droogdok in de Franse marinehaven van Brest. De constructie van het droogdok, ook wel kieldok genoemd, begon al in 1798 met de bouw van een fundering

waarvoor drieduizend houten palen werden gebruikt. Voor het droogpompen van het dok maakte Blanken gebruik van een voor die tijd revolutionaire wijze van aandrijving: een stoommachine. De stoommachine, gefabriceerd bij de Engelse Firma Boulton & Watt, werd in 1802 geïnstalleerd in een speciaal hiervoor naast het droogdok gebouwd machinehuis in neoclassicistische stijl. Het Kieldok werd geconstrueerd met terrasvormige wanden, voor de bouw werden vier miljoen bakstenen gebruikt! Bijzonder in het ontwerp is de ingenieuze constructie van een gangenstelsel in de dokwanden, met een totale lengte van 320 meter. Dit gangenstelsel diende als waterreservoir om te gebruiken voor het

blussen van branden die zouden kunnen ontstaan bij het werken met pek en vuur aan de schepen die in het dok lagen. Het droogdok werd van de haven afgesloten door middel van een drijvende houten dokdeur die met water kon worden volgepompt en op deze wijze het dok kon afsluiten. De houten schipdeur werd in 1885 vervangen door een ijzeren exemplaar dat nu nog aanwezig is. In 1823 werd in het verlengde van het kieldok een tweede droogdok aangelegd, het z.g. timmerdok, eveneens naar een ontwerp van Jan Blanken. In 1806 werd het kieldok voor het eerst in gebruik genomen door het Franse oorlogsschip de 'Euridice'. Later ontwierp Jan Blanken een soortgelijk droogdok in de marinehaven van Den Helder. Hoewel het droogdok van Hellevoetsluis al sinds 1970 niet meer in gebruik is, verkeert dit unieke waterbouwkundige monument nog in redelijke staat. Helaas is het pompgebouw uit 1802 in 1968 gesloopt. De droogdokken van Hellevoetsluis en Den Helder (dat overigens ook wordt hersteld in het kader van de restauratie van de Oude Rijkswerf) behoren vanwege de unieke constructie en de vroege toepassing van

stoom als krachtbron tot de belangrijkste waterstaatkundige monumenten van ons land. Sinds 1995 is de stichting 'Droogdok Hellevoetsluis' bezig met het herstel van het droogdok, met als uiteindelijke doelstelling de totale restauratie en het weer in gebruik nemen van het droogdok. De Stichting heeft in 2001 een restauratiesubsidie van 3,8 miljoen gulden ontvangen uit de 'kanjerpot' voor grote restauratieprojecten. Met dit geld kan de stichting verder tot eind 2003, waarmee de restauratie voor zeventig procent voltooid zal zijn. Momenteel wordt de laatste hand gelegd aan de herbouw van het in 1968 gesloopte pompgebouw, dat dankzij een sponsorbijdrage van 1,5 miljoen gulden van het bedrijfsleven herbouwd kon worden. De nieuwe replica zal dienst gaan doen als horeca-gelegenheid op het terrein van het toekomstige droogdokmuseum.

Ontwerptekening pompgebouw Droogdok Hellevoetsluis (1802)

FIEN Nieuws

Voorjaarsvergadering Den Helder
Op 20 april j.l. werd in Den Helder de voorjaarsvergadering van FIEN gehouden, waarbij ca. 20 aangesloten organi-

saties vertegenwoordigd waren. Aan de orde kwamen o.a. de inventarisatie van de werkgebieden van industrieel-erfgoedorganisaties in Nederland, de

Deelnemers FIEN-excursie aan boord van lichtschip Texel.

gevolgen van de Arbo-wetgeving voor vrijwilligersorganisaties en de stand van zaken met betrekking tot het CIME in Amsterdam. Na de vergadering kregen de deelnemers een rondleiding over de in restauratie zijnde werfgebouwen en scheepsdokken van de oude Rijksmarinewerf, die in de toekomst een nieuwe functie zal krijgen als nationaal nautisch Museum van Nederland. Ook werd een bezoek gebracht aan het voormalige lichtschip 'Texel', dat door vrijwilligers van de Stichting Historie der Kustverlichting in de oude staat wordt teruggebracht.

Agenda FIEN-activiteiten 2002

Zaterdag 21 september: excursie naar Brussel en Leuven.

Zaterdag 9 november: FIEN-najaarsvergadering in Zeeuws-Vlaanderen, met waarschijnlijk een excursie naar het complex van de voormalige cokesfabriek te Sluiskil.

Nieuws uit de aangesloten organisaties

Stichting Industrieel Erfgoed Deventer (SIED)

In juni zal het 'Ankersmit-monument' aan de Lange Zandstraat in Deventer gereed zijn. Het monument is een initiatief van de SIED die hiermee een blijvende herinnering wil realiseren aan een van de belangrijkste ondernemingen die Deventer heeft gekend. De textiel fabriek van de Fa. Ankersmit werd in 1864 opgericht en groeide uit tot een van de grootste ondernemingen in Deventer. In de jaren zestig moest het bedrijf net als zoveel textielbedrijven in Nederland sluiten vanwege de zware buitenlandse concurrentie. De fabrieksgebouwen werden gesloopt en maakten plaats voor woningbouw. Op de locatie van het voormalige fabriekscomplex wordt nu het Ankersmitmonument gebouwd. Het ontwerp is gemaakt door de Deventer architect Ezerman, en is mede tot stand gekomen op advies van oud-werknemers van Ankersmit, de gemeente en nazaten van de familie Ankersmit. Het monument bestaat uit een gemetselde muur met daarin vier gietijzeren ramen uit het oudste fabrieksdeel uit 1864. De naam Ankersmit wordt in roestvrijstalen letters aangebracht op de muur. Tegenover de muur wordt een plateau geplaatst,

met daarop een driedimensionale afbeelding van het fabriekscomplex van Ankersmit. De kosten van het monument worden opgebracht door de gemeente en diverse sponsors.

De SIED streeft ernaar een permanente expositieruimte te realiseren voor de presentatie van oude machines en gereedschappen die de stichting in haar bezit heeft. Sinds kort is SIED actief in het verzamelen van oude machines, gereedschappen en producten die door de Deventer industrie zijn voortgebracht sinds het midden van de negentiende eeuw. Een van de topstukken die de stichting sinds kort in haar bezit heeft is een regelzetmachine uit 1932 die tot 1975 in gebruik was bij het grafische bedrijf van de Fa. Roto Smeets. Op open monumentendag, 14 september 2002, zal SIED een kleine expositie organiseren met het materiaal dat de stichting in bezit heeft. De expositie zal worden gehouden in het kantoor van de voormalige meelsilo aan de Zutphenseweg. Geïnteresseerden kunnen een blik werpen op de collectie via de website van SIED: www.sied.nl

Agenda

Rotterdam: tentoonstelling '100 jaar Rotterdamsche Droogdok Maatschappij'

Het Maritiem Museum Rotterdam organiseert samen met het gemeentearchief Rotterdam en de jubilerende werf een tentoonstelling over de honderdjarige geschiedenis van de Rotterdamsche Droogdok Maatschappij (RDM). Zowel in het Maritiem Museum als in de Archiefwinkel zijn materialen van de RDM te zien. De tentoonstelling geeft veel aandacht aan de mensen op de werf, maar ook aan het wonen in Heyplaat, een tuindorp gebouwd voor de werknemers van de werf. Een aantal scheepsmodellen vertelt iets over de scheepsbouwkundige prestaties die de werf leverde. De RDM bestaat dit jaar 100 jaar. Geen andere Nederlandse scheepswerf heeft in het verleden zo vaak in de belangstelling gestaan als de RDM. De laatste jaren vooral met onderzeeboten (denk aan de 'Taiwan-affaire'). Terugkijkend in de tijd passeren de bouw van de Holland-Amerika-Lijnschepen 'Rotterdam' (1956-1959) en 'Nieuw Amsterdam' (1936-1938) en het marineschip 'De Zeven Provinciën' (1939-1953), maar ook de Deltawerken, de bouw van de Sealandschepen en de

'Cunard Adventurer' in de vroege jaren zeventig.

De hedendaagse RDM doet niet meer aan de grootschalige zware industrie. De werf is niet meer zo groot als vroeger. Met ruim zeshonderd personeelsleden wordt hard gewerkt aan niet-nucleaire onderzeeboten. Kennis van dit type schepen is wereldwijd dun gezaaid, maar bij RDM Submarines paraat aanwezig. Het accent van de tentoonstelling in het Maritiem Museum ligt bij de mensen van de werf. Naast een aantal modellen van schepen die bij de RDM zijn gebouwd, is er een groot aantal foto's te zien met als onderwerpen Werken aan schepen, Ondersteunende diensten en de RDM na 1983. Maar ook jubilea, RDM-sportief, RDM-beeldmerk en Wonen op Heyplaat worden niet vergeten. De tentoonstelling in de Archiefwinkel toont de RDM-geschiedenis in vogelvlucht. Met ruim honderd kleurrijke en boeiende foto's, documenten, kaarten, plattegronden en tekeningen worden stappen door de RDM tijd gezet. **Maritiem Museum Rotterdam, Leuvehaven 1, Rotterdam. tel: (010) 413 26 80** **Archiefwinkel, Coolsingel 91, Rotterdam.**

Zaandam, tentoonstelling 'hout, hout en nog eens hout'.

In het Zaanse Museum te Zaandam is tot 1 september deze overzichtstentoonstelling te bezichtigen. De tentoonstelling belicht de dominante plaats van hout in de Zaanse geschiedenis vanaf 1596 tot vandaag en doet daarmee recht aan de verbondenheid van de Zaanse bevolking met de houtindustrie en de houthandel. Naast de ontwikkeling van de techniek krijgen ook de ondernemers en arbeiders veel aandacht. Bijzonder element is de speciale expositie over de riant en rijk met houtsnijwerk versierde Zaanse houten huizen. De Zaanstreek, ook wel het oudste industriegebied ter wereld genoemd, was een wereld van hout. De honderden houtzaagmolens, de omvangrijke scheepsbouw, vatenmakerijen etc. boden velen werk. De Zaanse houtzagerij overvleugelde de Amsterdamse al snel en vrijwel volledig. De bloei duurde lang, het hoogtepunt lag in 1730, toen 267 houtzaagmolens actief waren en de helft van het in Amsterdam geveilde 'Noorse' en 'Rijnse' hout werd gezaagd. Na 1730 ging het bergafwaarts, eerst langzaam, daarna snel. De aansluiting van Zaandam op het Noordzeekanaal in

Stoomhoutzagerij Fa. Stadlander, Zaandam (ca. 1900)

1885 zorgde voor een sterke opleving. Steeds grotere partijen hout werden door stoomhoutzagerijen verwerkt. Dat vertaalde zich in de aanvoer naar de Zaanse haven. Kort voor de Eerste Wereldoorlog werd het hoogtepunt bereikt, toen jaarlijks zo'n 3500 kilometer te verzagen stam de Zaanstreek bereikte. Na de oorlog nam de zaagin- dustrie in belang af. In 1968 kwam er een einde aan deze industrie en kreeg het traditionele vestigingsgebied van de zagerijen een andere bestemming. Wat overbleef was de Zaanse houthandel die nog steeds een positie op de houtmarkt heeft. In 1921 begon de derde fase in de Zaanse houtindustrie met de vestiging van het Rotterdamse bedrijf Bruynzeel in Zaandam. Het bedrijf produceerde potloden, keukens, deuren, plaatmateriaal andere producten voor de bouw- wereld. In 1982 werd het bedrijf opgesplitst; één vestiging bleef actief in Zaandam, maar wordt nu met sluiting bedreigd. Van de bijna 4000 arbeids- plaatsen, die de Zaanse houtindustrie in de jaren zestig telde, zijn er anno 2002 nog zo'n 800 overgebleven. Drie bloeiperodes waren er, maar samen vormen zij een verhaallijn: de zaagin- dustrie, de grove bewerking in halfproducten en de verdere verwerking van het hout in de eigen streek: de scheepsbouw, de houten huizen etc. Een andere rode draad in de houtindus- trie is de dominantie in de bedrijfstak

door een aantal familiebedrijven. Kleine families die de zaken voortvarend uit- breidden en door huwelijken nauw met elkaar verbonden werden. En dan was er nog het vervoer, een eeuwige zorg. De aan- en afvoer van de kolossale partij- hout legden een zwaar beslag op de Zaanse infrastructuur – er waren tijden dat alle sloten en zelfs de Zaan afgeladen vol met balken lagen. **Zaans Museum, Schansend 7, Zaandam, tel: (075) 616 82 18**
Geopend: di-za 10-17 uur, zo 12-17 uur.

Apeldoorn, tentoonstelling Nedcos fabriek.

In het gemeentearchief van Apeldoorn is van 6 april tot 31 juli een tentoonstel- ling te bezichtigen over de geschiedenis van de Nederlandse Cocosfabriek (Nedcos) in Apeldoorn. De fabriek werd in 1906 opgericht en was gevestigd aan de Pelikaanlaan en de Reigersweg in Apeldoorn-Zuid. In de fabriek die behoorde tot de grootste op dit gebied in Nederland werden cocosmatten voor de huishouding gefabriceerd. In talloze Nederlandse huizen waren in de jaren vijftig en zestig kokosmatten en vloer- bedekking van de Nedcos te vinden. Door de opkomst van de wollen en syn- thetische vloerbedekking en de crisis in de textielnijverheid ging het bedrijf in 1980 failliet. De fabrieksgebouwen wer- den gesloopt, maar het complete bedrijfsarchief van zo'n 200 strekkende

meter werd behouden en kreeg een plaats in het gemeentearchief van Apeldoorn. Uit de tegelijk met de ten- toonstelling gepresenteerde inventarisatie van het Nedcos-archief blijkt dat het bedrijfsarchief een schat aan informatie bevat, en niet alleen over de productie van kokosmatten. Net als andere grote bedrijven kende de Nedcos in zijn hoogtijdagen een heel scala aan voor- zieningen voor zijn werknemers, zoals een pensioenfonds, een toneelclub en jaarlijkse uitstapjes. Folders en ont- werppatronen geven een mooi beeld van de veranderende smaak van het Nederlandse publiek door de jaren heen.

Gemeentearchief Apeldoorn, Condorweg 5, tel: (055) 541 55 30.
Geopend: ma, wo t/m vr. 10.00-16.30, di. 13.00-16.30 en 19.00-21.30.
Voor meer informatie: gemeentearchief@apeldoorn.nl

Etten-Leur: tentoonstelling 'Sporen in de tijd-Jubileumboeken van grafische bedrijven'

In het Grafisch Historisch Museum in Etten-Leur is van 6 april tot en met 1 oktober een tentoonstelling te bezich- tigen over de ontwikkelingen in de Nederlandse grafische bedrijfstak door de eeuwen heen. Op de expositie zijn ca. zeventig jubileumboeken te zien van Nederlandse grafische ondernemingen, die in woord en beeld de geschiedenis van de bedrijven laten zien. De meeste van deze gedenkboeken zijn destijds ter gelegenheid van een jubileum uitge- bracht. Alle boeken werden gepubli- ceerd in de twintigste eeuw, maar de beschreven geschiedenis gaat terug tot in de negentiende en achttiende eeuw. Het gaat hierbij om een zeldzame col- lectie gedenkboeken, uitgebracht door lettergieterijen en – drukkerijen, fabri- kanten van papier en werkgevers – en werknemersorganisaties. Het meren- deel van de tentoongestelde boeken is afkomstig uit de collectie van het druk- kerijmuseum. Ter gelegenheid van de expositie verschijnt een boekje onder de titel 'Jubileumboeken van grafische bedrijven', geschreven door prof. Frans A.Janssen, hoogleraar Boek- en Biblio- theekgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Grafisch Historisch Museum, Leeuwerik 8, Etten-Leur tel: (076) 503 48 26
Geopend: wo, do van 13.00 tot 16.00 uur, en elke eerste zondag van de maand en de daaraan voorafgaande zaterdag van 13.00 tot 17.00 uur.

Berichten

GRONINGEN

Nieuweschans: Voor de restauratie van de locomotievenloods in Nieuweschans is een bedrag van € 600.000,- be- schikbaar gesteld door het Nationaal Restauratiefonds. Daarnaast is een aan- zienlijk bedrag beschikbaar gesteld door het werkgelegenheidsfonds Kompas. Met de provincie Groningen en de gemeente Reiderland wordt nog overleg gevoerd over een aanvullende financiering voor het restauratieproject. Inmiddels zijn de nodige procedures voor het verkrijgen van de bouw- en restauratievergunningen gestart. Als alles volgens plan verloopt, kan de res- tauratie van dit unieke spoorwegmonu- ment uit 1876 nog dit najaar beginnen. De restauratie zal in de loop van 2003 moeten worden afgerond. Reeds in een eerder stadium zijn renovatiewerk- zaamheden aan de loods verricht, waar- bij onder andere de fraaie gietijzeren draagconstructie is hersteld. Het restauratieproject van de locomo- tiefloods wordt uitgevoerd onder auspi- ciën van de stichting DBF uit Assen. DBF heeft als doelstelling het verwer- ven van historische bedrijfsgebouwen en deze te exploiteren ten gunste van de werkgelegenheid in het noorden van het land. De restauratie van de locomo- tiefloods maakt onderdeel uit van het Masterplan Nieuweschans; dit plan moet het voormalige vestingstadje een nieuwe uitstraling gaan geven, mede door de versterking van de toeristische infrastructuur.

FRIESLAND

Drachtstercompagnie: Een van de oude gietijzeren grenspalen langs de provin- ciale grens tussen Friesland en Groningen is onlangs gerenoveerd en op de oude plaats teruggeplaatst. De gietijzeren grenspaal met het nummer 13 maakte oorspronkelijk onderdeel uit van een serie van 25 grenspalen, die in 1874 in opdracht van de provincie Groningen werden geplaatst om de provinciale grens duidelijk te markeren. De één meter hoge grenspalen hebben een achtkantige plattegrond en een ronde kop. Halverwege is op een vier- kant deel aan de ene zijde het provin- ciewapen van Friesland aangebracht, en op de andere zijde het provinciewapen van Groningen. De grenspalen langs de provinciale weg tussen de snelweg A-7 en Surhuisterveen zijn vanwege hun rijk gedetailleerde uitvoering en het gebruikte materiaal (gietijzer) als een bijzonder monument van negentiende-

euwse infrastructuur te beschouwen. Slechts enkele grenspalen zijn nog overgebleven, waaronder het nu geres- taureerde exemplaar nr. 13.

Gietijzeren grenspaal, nr. 11

OVERIJSEL

Almelo: De Stichting Stadsherstel Almelo heeft de inwoners van Almelo opgeroepen ideeën aan te dragen voor een mogelijke herbestemming van de fabriekswatertoren van de textielfabriek van de Fa. Koninklijke Ten Cate. De watertoren, die dateert uit 1924, maakt integraal onderdeel uit van de nog in gebruik zijnde textielfabriek. De fabriekswatertoren aan de Sluiskade NZ is opgetrokken uit een achtkantige betonnen constructie en werd vroeger gebruikt om het buizenstelsel in de textielfabriek schoon te spoelen. In de bui- ten gebruik gestelde toren bevindt zich nog steeds het betonnen waterreservoir. De watertoren staat op de gemeentelij- ke monumentenlijst. De toekomst van de watertoren is onzeker, aangezien de Fa. Ten Cate plannen heeft om het complete fabriekscomplex inclusief de watertoren te verkopen aan de Fa. Ter Steege vastgoed uit Rijssen, een projectontwikkelaar. Mogelijk zal het fabriekscomplex in de toekomst worden gesloopt om plaats te maken voor een nieuwbouwproject.

Almelo: Fabriekswatertoren, Fa. ten Cate.

GELDERLAND

Wapenveld: Het waterschap Veluwe is in april j.l. begonnen met de restauratie van het elektrisch gemaal 'Pouwel Bakhuis' aan de Verwerdijk in Wapenveld, bij Hattem. De werkzaam- heden zullen ca. drie maanden duren. Het dak en het houtwerk zullen worden hersteld, de muren worden gezand- straald en geïmpregneerd. Het voormalige gemaal Pouwel Bakhuis is gebouwd in 1920 en kwam in bedrijf onder de naam 'Grote Sluis'. In 1947 kreeg het gemaal de naam Pouwel Bakhuis, genoemd naar een bestuurslid van het polderdistrict Veluwe. Het gemaal was oorspronkelijk gebouwd als stoomgemaal, na de Tweede Wereld- oorlog werd de stoommachine vervan- gen door Stork elektromotoren. In 1999 is het gemaal buiten bedrijf gesteld na de ingebruikname van het nieuwe gemaal dat ernaast is gebouwd. Het oude gemaal is in januari 2000 op de Rijksmonumentenlijst geplaatst. Het waterschap wil het oude gemaal met de machinistenwoning in stand houden als waterbouwkundig monument.

NOORD-HOLLAND

Amsterdam: Bij het Amstelstation in Amsterdam is een oud gebouwtje van de voormalige cacao- fabriek van de Fa. Blooker weer opgebouwd in de oor- spronkelijke stijl. Het fabrieksgebouw- tje in chaletstijl met het bekende opschrift 'half elf...Blooker tijd' werd oorspronkelijk op deze plaats in 1886 gebouwd als onderdeel van de cacao- fabriek. De cacao- fabriek van Blooker aan de Omval, een zijkanaal van de Amstel,

werd in 1964 gesloten na een fusie met de cacao-fabriek van de Fa. Bendsdorp in Bussum. De oude fabrieksgebouwen van Blooker werden in 1990 gesloopt waarna op het terrein een metamorfose plaats vond met de bouw van de kantorenwolvenkrabbers de Breitnertoren, de Mondriaantoren en de Rembrandttoren. Op het middenplein tussen de wolvenkrabbers is het oude Blookergebouwtje exact nagebouwd op basis van oude tekeningen en foto's. In het gebouw komt een bruin café.

Bussum: voor een van de bekendste cacao-fabrieken van Nederland, de Fa. Bendsdorp in Bussum, dreigt sluiting. De eigenaar van het bedrijf, het Zwitserse concern Barry Callebaut, wil de productie beëindigen vanwege een overcapaciteit in de cacao-industrie. Bendsdorp-cacao werd in 1840 opgericht in Amsterdam, in 1926 verhuisde het bedrijf naar Bussum, waar het bedrijf zich vestigde in de bestaande cacao-fabriek van de Fa. Fock. In 1962 fuseerde het bedrijf met Blooker-cacao en in 1972 werd het overgenomen door Unilever. Vanaf 1984 maakt het bedrijf onderdeel uit van de Zwitserse Barry Group. Het Bussumse bedrijf heeft de laatste jaren te maken met verscherpte milieueisen, waarvoor een deel van het oudste fabrieksgedeelte ingrijpend zou moeten worden vernieuwd. Aangezien dit financieel onhaalbaar is, zal de fabriek in september dit jaar gesloten worden, wat ontslag of overplaatsing betekent voor de 100 werknemers. Het is nog onzeker wat er gaat gebeuren met het fabriekscomplex, waarvan een

direct aan de spoorlijn Amsterdam-Hilversum gelegen, heeft cultuurhistorische waarde.

NOORD BRABANT

Den Bosch: de Bossche gemeenteraad heeft onlangs definitief ingestemd met de realisering van het nieuwe Kunsten-centrum in het complex van de voormalige Verkadefabriek aan de Boschdijkstraat. Dit karakteristieke fabrieksgebouw uit de jaren vijftig van de twintigste eeuw bestaat uit een sheddakhal met halfwaaivormige daken en een bakkerij. Het complex zal worden verbouwd, waarbij het industriële karakter zoveel mogelijk intact blijft, en worden uitgebreid met nieuwbouw welke plaats zal bieden aan theater Bis met 250 stoelen en filmhuis Jeroen met drie zalen. In de voormalige sheddakhal worden ondergebracht een productiehuis, een theatergroep en een amateur-theaterschool met elk een eigen repeterruimte. De hoofdingang wordt gesitueerd in de voormalige bakkerij welke plaats zal bieden aan een kleine theaterzaal, foyer, café en keuken. De opening van het Kunstencomplex is gepland in de zomer van 2004.

Dongen: de lederfabriek van de Fa. Driesen zal de productie gaan verplaatsen naar een nieuwe bedrijfslocatie in Dongen. De verhuizing is een gevolg van de toenemende klachten over stankoverlast en het gebrek aan uitbreidingsruimte op de huidige locatie aan de Hoge Ham, in het centrum van Dongen. De gemeente Dongen heeft het oude fabriekscomplex gekocht.

Dongen: Leerfabriek Fa. Driesen

beeld van een traditionele leerlooierij, bestaande uit een hoog oprijzend drie-laags bakstenen gebouw met zadeldak, met de voor de leerlooierijen gebruikelijke houten ventilatieplanken op de bovenste verdieping.

LIMBURG

Roermond: De Stichting 'Ruimte' te Roermond streeft naar het behoud van industriële objecten in de regio Roermond. Onlangs zijn een aantal industriële objecten in deze regio mede op advies van de stichting op de Rijksmonumentenlijst geplaatst: het ECI-complex, een al jaren leegstaand fabriekscomplex aan het riviertje de Roer, bestaande uit een langwerpig carré van gebouwen, waarvan de oudste delen uit het begin van de negentiende eeuw dateren. Onlangs is een begin gemaakt met de restauratie van het complex, een van de bedrijfsgebouwen is inmiddels als kantoorruimte in gebruik genomen. Vlakbij dit complex ligt de waterkrachtcentrale van de ECI die al eerder op de Rijksmonumentenlijst werd geplaatst en ruim een jaar geleden na een restauratie opnieuw in gebruik is gesteld.

De moutfabriek 'Limburgia' aan het spoorwegemplacement, ook al vele jaren leegstaand; voor dit complex is inmiddels een restauratieplan opgesteld. Het BACO-complex, een uit twee bouwdelen bestaand negentiende-eeuws fabrieksgebouw. In het interieur van dit gebouw bevinden zich nog unieke gietijzeren draagconstructies uit 1870, gefabriceerd door de Luikse ijzergieterij van de Fa. Gilain.

Het stuwcomplex in de Maas, daterend uit de jaren twintig van de vorige eeuw. Nog steeds als stuw in gebruik en onlangs gerestaureerd.

Het waterleidingpompgebouw uit 1898. De graanmolen met pakhuis en mole-naarswoning uit 1882 aan de Kapel in 't Zand, met een zeer bijzondere, elektrisch aangedreven maalderij uit 1931, die nog nagenoeg intact is. Vooralsnog niet op de lijst van beschermde monumenten geplaatst zijn de uit het midden van de negentiende eeuw daterende stroopfabriek en het laatste restant van de onlangs gesloopte Ackross-chemische fabriek aan de Roer. Dit gebouw in eclectische stijl dateert uit 1869 en is oorspronkelijk als ketelhuis gebouwd. Het gebouw staat wel op de gemeentelijke monumentenlijst maar wordt bedreigd met sloop als gevolg van de grootschalige herinrichtingsplannen voor het gebied Roerdelta.

Roermond: voormalige meelfabriek, later chemische fabriek 'ECI' (1870).

Vraag en aanbod

WATERTORENS VAN BEGEMANN

Het helmondse constructiebedrijf Begemann heeft ook bemoeienis gehad met de vervaardiging van watertorens. Zo werden constructies geleverd voor de watertorens van Alkmaar (1885) en Oudelande (1913). In de jaren vijftig van de twintigste eeuw worden Amerikaanse invloeden merkbaar bij het ontwerpen van watertorens in Europa. Ook bij Begemann is dit het geval: met name in de periode 1953-1954 presenteert het bedrijf verschillende ontwerpen voor watertorens naar Amerikaans model. In het Begemann-archief zijn nog ontwerpen aanwezig voor een vijftal z.g. ellipsoïdale watertorens, waarbij de inhoud varieert tussen

de 250 en 1500 m³. Bovendien is een ontwerp gevonden voor een sferoïdale watertoren met een inhoud van 4500 m³, het reservoir van deze toren heeft een doorsnede van 28 meter en een hoogte van 13 meter. Hiermee is dit ontwerp een voor Nederlandse maatstaven opvallend fors bouwwerk (dat waarschijnlijk nooit is gebouwd). Onderzoeker Wilco Krul uit Eindhoven is bezig met een studie naar de watertorenontwerpen uit de jaren vijftig van de Fa. Begemann. Hij wil graag antwoord op de volgende vragen. Vermoedelijk is de watertoren ontworpen voor NV Phreart te Delft. Was dit bedrijf ook een constructiebedrijf? Heeft dit bedrijf de opdracht voor het

ontwerpen van de sferoïdale watertoren uitbesteed aan de Fa. Begemann vanwege capaciteitsproblemen? Bij de opdracht was er ook sprake van een concurrerende aanbieder: de Fa. Nellen. Wordt hiermee de in 1932 opgerichte machinefabriek Nellen te Rotterdam bedoeld? Over het Nellen-ontwerp is verder niets bekend. Was dit ook een ontwerp naar Amerikaans voorbeeld? Of was er sprake van een totaal ander ontwerp? Iedereen die informatie kan verschaffen over deze watertoren wordt hierbij uitgenodigd om met ondergetekende contact op te nemen: Wilco Krul, Pasteurlaan 10, 5644 JD Eindhoven (E-mail: wk@conbit.nl)

Literatuursignalering

BAKKER, Martine en Juliette Roding: George Willem van Heukelom (1870-1952); innovatieve constructies en sobere monumentaliteit. Rotterdam, Bonas, 2000 (serie Bibliografieën en oeuvrelijsten van Nederlandse architecten en stedenbouwkundigen). 96 blz., oblong formaat, ill., lit.opg., ISBN 90-76643 01 6. prijs: € 15,66. In de uitstekend vormgegeven Bonasreeks, die verschijnt onder auspiciën van het Nederlands Architectuur Instituut (NAI), is dit deeltje gewijd aan

de bekende spoorwegarchitect W.G. van Heukelom. Van Heukelom studeerde civiele techniek in Delft en kwam in 1891 in dienst als adjunct-ingenieur bij de Maatschappij tot exploitatie van Staats Spoorwegen (SS). Al snel maakte hij zelfstandig zijn eerste ontwerpen voor stationsgebouwen, waaronder Hengelo (1901), Baarle-Nassau-grens (1903) en de stations langs de in 1913 geopende lijn Eindhoven-Weert. Baanbrekend waren zijn fraaie constructieve ontwerpen voor dienstgebou-

wen als de locomotiefloodsen van Roosendaal, Weert en de perronoverkappingen van station Den Bosch (1894). Een hoogtepunt in zijn oeuvre is het Derde Administratiegebouw voor de Staatsspoorwegen in Utrecht, een meer dan zestig meter hoog kantoorgebouw waarin maar liefst 22 miljoen (!) bakstenen werden verwerkt. Ook ontwierp Van Heukelom spoorwegwatertorens en spoorbruggen. Het boek besteedt ook aandacht aan zijn activiteiten als restauratiearchitect en

Bussum: Cacaofabriek Fa. Bendsdorp

belangrijk deel nog uit de negentiende eeuw dateert. Met name het oude productiegebouw met de typische baksteenversieringen met de voorveel

Het oudste deel van de fabriek blijft behouden en wordt voorgedragen voor plaatsing op de Rijksmonumentenlijst. Dit fabrieksgebouw is een typisch voor-

zijn ontwerpen voor landhuizen in Bilthoven.

In deze uitstekende monografie worden de door Van Heukelom ontworpen gebouwen en constructies op chronologische wijze besproken, alles geïllustreerd met fraaie historische opnamen (onder andere afkomstig uit de collecties van het Nederlands Spoorwegmuseum en de NVBS) en afbeeldingen van originele bouwtekeningen. Hoewel beperkt van omvang, kan deze uitgave worden beschouwd als een zeer welkome aanvulling op de literatuur over spoorwegarchitectuur in Nederland.

NIJHOF, E. *De Nederlandse grafische industrie in de twintigste eeuw; 100 jaar geleide innovatie.* Amstelveen, Grafische Cultuurstichting, 2001. 136 blz., ill., lit. opg., reg. ISBN 90-70896176. Prijs € 28,50.

Dit boek kan gezien worden als een verkenning van de grafische sector, in het kader van de geschiedenis van de techniek in de twintigste eeuw. Eind negentiende eeuw, begin twintigste eeuw waren alle voorwaarden aanwezig om de grafische bedrijfstak een grote sprong voorwaarts te laten maken. Verbeterd onderwijs, opkomst van de leescultuur, het begin van de kennismaatschappij, schaalvergroting en internationalisering hebben onder meer hier sterk aan bijgedragen. Vooral door de vergrote markt voor het drukwerk was de behoefte aanwezig om snel en goedkoop drukwerk te kunnen produceren, zoals kranten. Hiervoor werden dan ook allerhande nieuwe machines ontworpen. Deze trend heeft zich in de loop van de twintigste eeuw voortgezet tot de dag van vandaag toe in de digitale revolutie. Ook wordt in het boek aandacht besteed aan het drukken van kleine oplagen, zoals stencilwerk en kopiëren en de rol van de grafische wereld in de Tweede Wereldoorlog. Het boek is rijk geïllustreerd.

WIJS, Ivo de: *Wat (zit) er! (in de toren?)* Amsterdam, Zirkoon, 2001. ... blz., ill. ISBN 90 52472335, prijs € 14,75. Vanaf 10 jaar.

Dit boek, een uitgave van het Nederlands Waterleidingmuseum, is zeer geschikt voor kinderen uit de bovenbouw van het basisonderwijs. Allerlei aspecten van de watertoren komen aan de orde, variërend van de geschiedenis, het uiterlijk en de inhoud van een watertoren tot aanverwante zaken als het water zelf, het verschijnsel (water) druk, watertransport en waterbesparing. Bijzonder vormgegeven met prachtige illustraties, onder andere van bewaard gebleven en verdwenen watertorens in Nederland.

Locomotiefloods Weert (1913), ontwerp G.W. van Heukelom

KLEEFKENS, Onno: *Opvallend anders; de Amersfoortse Phoenix brouwerij 1873-1970.*

Dieren, De Bataafse Leeuw, 2001. 112 blz., ill., lit. opg. ISBN 90 6707 518 3, prijs: € 22,46.

In deze publicatie wordt de roemrijke geschiedenis belicht van een van de markantste Amersfoortse bedrijven: de bierbrouwerij 'de Phoenix', die in 1873 werd opgericht. In de jaren zestig werd het bedrijf gesloten omdat de productielijn van de brouwerij te verouderd was en het bedrijf aan zijn limiet kwam voor wat betreft de productiemogelijkheden. Uitbreiding op de bestaande locatie was niet mogelijk. In 1970 werden de karakteristieke fabrieksgebouwen aan de spoorlijn bij het Amersfoortse station gesloopt. De geschiedenis van de brouwerij wordt gekenmerkt door tal van innovaties, zoals de introductie van het eerste alcoholvrije bier in 1917 onder de naam Malto. Ook introduceerde het bedrijf als eerste de kroonkurk als alternatief voor de beugelsluiting, en in 1926 liep de Phoenix voorop met de introductie van het stietegeld. Opvallend in de bedrijfsgeschiedenis van de Phoenix is het bijzonder fraai uitgevoerde reclamemateriaal, waarmee de brouwerij zich onderscheidde van andere brouwerijen. De Phoenix ontwikkelde al vroeg een eigen huisstijl die werd ontworpen door de grafisch ontwerper Nicolaas de Koo, die later ook ontwerpen maakte voor de PTT. Het boek is rijkelijk voorzien van

historisch fotomateriaal, en fraaie kleurenopnamen van reclameaffiches, bier-viltjes en etiketten.

COLOFON

Industria

Nieuwsbulletin van de 60 bij de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland aangesloten organisaties. Het nieuwsbulletin verschijnt vijfmaal per jaar.

'Industria' komt mede tot stand door de financiële medewerking van het Prins Bernhard Cultuurfonds en de Rijksdienst voor Monumentenzorg.

Redactie-adres:

'Industria', p/a M.N.M. Overbeek (samensteller), Noteboomstraat 61, 8021 WR Zwolle.

E-mail: industria@dolfijn.nl

Kopij voor Industria 2002 nr. 3 s.v.p. toezenden aan de redactie uiterlijk 8-7-2002.

Secretariaatsadres:

CIME (Centrum voor Industrieel en Mobiel Erfgoed), Postbus 92023, 1090 AA Amsterdam, tel. (020) 528 92 43
E-mail: fien@cime.nl

Internet: www.industrieel-erfgoed.nl

Abonnementsopgave:

door overmaking van € 16,- voor de jaargang 2002 op postbankrekening 132802

ten name van Stichting FIEN-Industria, Kruithuisstraat 23, 1018 WJ Amsterdam

Vormgeving:

Pinxit, Amsterdam.